

Dawid Madziar

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Trudne ścieżki zawodowe dydaktyków Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku

[M. BOGUS: *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe.* Czeski Cieszyn—Częstochowa 2013]

Zmiana podejścia do problemu oświaty w monarchii austriackiej nastąpiła pod wpływem rozwoju idei oświeceniowych, które doprowadziły do podjęcia w drugiej połowie XVIII wieku istotnych reform (tzw. ustawy terezańskie i józefińskie) przez Marię Teresę i jej syna Józefa II opierających się na nowym regulaminie szkolnym wprowadzonym na terenie pruskiego Śląska. Reorganizacja ta doprowadziła na Śląsku Cieszyńskim do rozwoju szkolnictwa ludowego, które miało stanowić w myśl reformatorów środek do wychowania przykładowych obywateli monarchii. Szczególnie ważnym okresem dla szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim był wiek XIX i początek XX stulecia, kiedy władze państwowe i krajowe wprowadziły szereg ustaw mających znacznie poprawić poziom i warunki nauczania w szkołach. Przede wszystkim dotyczyły one najważniejszej, jak się zdaje, grupy zawodowej w oświacie — nauczycieli — regulując tym samym na wielu płaszczyznach wykonywanie zawodu. To właśnie na nich spoczął cały ciężar właściwego wychowania i edukacji młodzieży, przy czym musieli sprostać oczekiwaniom stawianym im przez organy państwowe.

Dzieje szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim doczekały się wielu opracowań, jednak brak wśród nich całościowego ujęcia problemu grupy społecznej nauczycieli szkół ludowych. Dlatego też tę lukę w historiografii postanowiła wypełnić Marzena Bogus swoją pracą *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe.* Autorka postawiła sobie za cel przedstawienie wszystkich aspektów działalności zawodowej grupy społecznej nauczycieli szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego, także w kontekście jej miejsca

i znaczenia wśród lokalnej inteligencji. Za najważniejszy problem badawczy uznała opisanie nauczycieli jako grupy społecznej w świetle założeń prawnych i kwalifikacji zawodowych, jakie wymagane były od kadry pedagogicznej w omawianym okresie. Uwzględniła w swoich rozważaniach problemy charakteryzujące relacje zawodowe nauczycieli oraz zależność w uwarunkowaniach historycznych, pedagogicznych i socjologicznych. Autorka określiła, że praca dotyczy nauczycieli, którzy uzyskali wymagane w danym okresie kwalifikacje uregulowane prawnie, pobierając za swoją pracę określone wynagrodzenie, i tych którzy nauczali w placówkach zatwierdzonych przez władze oświatowe, uwzględniając szkoły prywatne.

Recenzowana monografia nauczycieli ludowych na Śląsku Cieszyńskim zamyka się w ramach chronologicznych wyznaczonych przez akty normatywne dotyczące szkolnictwa w monarchii austriackiej. Za cezurę rozpoczynającą dociekania Autorka przyjmuje rok 1805, w którym wydany został Polityczny Regulamin Szkolny, zawierający zasady funkcjonowania oświaty w monarchii austriackiej. Obowiązywał on do 1869 roku, kiedy została dokonana reforma szkolna, którą Autorka postrzega jako istotną cezurę wewnętrzną pracy. Od tego momentu zmieniło się postrzeganie roli i sposobu funkcjonowania szkolnictwa elementarnego oraz samych nauczycieli. Natomiast datę zamykającą okres objęty badaniami wyznacza wybuch I wojny światowej w 1914 roku. Marzena Bogus podkreśliła jednak, że horyzont badawczy rozszerza się w zależności od kontekstu rozważań.

Na wstępie trzeba docenić bardzo liczną i szeroką bazę źródłową, którą Autorka wykorzystwała podczas omawiania problematyki nauczycielstwa ludowego. Przeprowadziła kwerendy w archiwach polskich, takich jak: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowe w Katowicach — Oddział w Bielsku-Białej oraz w Cieszynie, Biblioteka i Archiwum Tschammera w Cieszynie, Książnica Cieszyńska w Cieszynie, oraz czeskich: Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Frýdek-Místek i Karviná oraz w Zemský archiv v Opavě. Ważne dla celu badawczego były analizy obszernego materiału źródłowego wytworzonego przez organy instytucji państwowych, takie jak akty prawne, zbiory ustaw, sprawozdania, publikacje statystyczne, schematyzmy i kalendarze nauczycielskie. Co cenne i warte uwagi, narrację uzupełniają informacje pozyskane z pamiętników, wspomnień, ksiąg pamiątkowych oraz prasy, dodając do treści czynnik ludzkich przeżyć związanych z wykonywanym zawodem.

Książka ma przejrzystą i logiczną konstrukcję problemowo-chronologiczną. Składa się z czterech części, każda z nich zaś z kilku rozdziałów i podrozdziałów, w tym z zakończenia zatytułowanego *Postscriptum*. Część pierwsza, *Legislacyjne i instytucjonalne determinanty oświatowe na Śląsku Cieszyńskim*, traktuje o uwarunkowaniach prawnych i instytucjonalnych szkolnictwa według aktów normatywnych państwowych i krajowych. Autorka przybliżyła najważniejsze ustawy regulujące sytuację dydaktyczną na Śląsku Cieszyńskim. Ponadto omówiła nazewnictwo i strukturę szkół, uwzględniając przy tym dane statystyczne odnoszące się do instytucji

dydaktycznych będących podstawowym miejscem pracy nauczycieli. Badaczka pokrótce zaprezentowała strukturę nadzoru oświatowego na Śląsku Austriackim. Ostatni rozdział w części pierwszej opisuje pozycję prawną grupy zawodowej nauczycieli w monarchii austriackiej w świetle jej ustawodawstwa, będąc tym samym wstępem do właściwych rozważań prezentowanych w monografii.

W części drugiej, *Nauczyciele Śląska Cieszyńskiego jako kategoria społeczno-zawodowa*, Marzena Bogus pokazała położenie społeczno-zawodowe nauczycieli, rozpoczynając od formowania się tego zawodu na Śląsku Cieszyńskim. Dużo miejsca poświęciła statystycznemu i liczbowemu zaprezentowaniu zawodu dydaktyka w latach 1805—1918 na Śląsku Cieszyńskim. Trafnie zauważyła przy tym, że wraz z otwieraniem nowych szkół i rosnącą liczbą uczniów wzrastał popyt na nauczycieli, stymulując tym samym rozwój zawodu. W swych rozważaniach poddała analizie wiele czynników charakteryzujących nauczycieli w omawianym okresie, takich jak: płeć, posiadane uprawnienia i kwalifikacje, wyznanie religijne, wiek i staż pracy, uwarunkowania rodzinne oraz stosunek do służby wojskowej czy też pochodzenie i narodowość. Oprócz ciekawego zaprezentowania umiejscowienia nauczycieli na tle inteligencji lokalnej w XIX i na początku XX wieku Autorka dwa osobne rozdziały poświęciła nauczycielom szkół prywatnych (ze względu na ich dużą liczebność) oraz nauczycielkom (ukazując ich specyficzną i trudną drogę zawodową).

W części trzeciej, *Aspekty kształcenia i rozwoju zawodowego nauczycieli regionu*, Badaczka dokładnie prześledziła drogę, jaką musiał pokonać kandydat, by stać się wykwalifikowanym nauczycielem. Zaczynając od opisu szkół kształcenia zawodowego nauczycieli ludowych, w tym preparand i seminariów, kończąc na egzaminach kwalifikacyjnych, które potwierdzały uprawnienia zawodowe. Autorka podkreśliła również potrzebę dalszego doksztalcenia nauczycieli szkół elementarnych. W tym celu omówiła kursy doksztalające, które — zgodnie z ustawą z 1869 roku — stały się obligatoryjne dla dydaktyków, oraz konferencje nauczycielskie, które były ważnym dla środowiska dydaktyków miejscem wymiany doświadczeń i wiadomości. Osobne wnioski dotyczą dróg awansu zawodowego personelu szkół ludowych, wynagrodzeń i warunków pracy oraz wynikających z nich chorób zawodowych.

W ostatniej czwartej części, *Blaski i cienie zawodu, stymulatory i inhibitory, czyli wewnętrzne i zewnętrzne przygotowanie warsztatu pracy*, Marzena Bogus zobrazowała liczne elementy składające się na działalność szkolną nauczycieli w kontekście realizacji poszczególnych idei i koncepcji pedagogicznych. Scharakteryzowała metody i programy nauczania wspomagane przez literaturę metodyczną, podręczniki, pomoce szkolne oraz biblioteki. Istotne dla Autorki były również dodatkowe obowiązki i zobowiązania zawodowe nauczyciela, m.in. jego szeroko rozumiana misja wychowawcza i posłannictwo społeczne. W swym wywodzie uwzględniła również strukturę i sposób działania miejscowego nadzoru pedagogicznego oraz ocenę merytoryczną nauczycieli przez władze oświatowe i społeczność lokalną, przybliżyła także system nagród i kar.

Całą pracę kończy *Postscriptum* będące próbą porównania opisywanych przez Autorkę zagadnień dotyczących nauczycieli ludowych na Śląsku Cieszyńskim z sytuacją dydaktyków na innych ziemiach polskich znajdujących się w granicach obcych mocarstw.

Praca Marzeny Bogus *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe* zdecydowanie stanowi cenne źródło wiedzy na temat środowiska nauczycieli ludowych na Śląsku Cieszyńskim i jest ważnym wkładem w polską historiografię zajmującą się historią szkolnictwa. Autorka w ciekawy i szeroki sposób ujęła wszystkie czynniki związane z wykonywaniem zawodu nauczyciela na Śląsku Cieszyńskim. Z jej rozważań wyłonił się obraz trudnej ścieżki zawodowej dydaktyków — z początku nisko opłacanej i niosącej ze sobą wiele chorób zawodowych. W pracy można dokładnie zaobserwować, jak w ciągu całego XIX wieku i początku XX stulecia rozwijał się zawód nauczyciela — od nisko wykształconej i niezbyt poważanej grupy, po wykwalifikowanych doradców i przewodników w lokalnym środowisku. Wyłania się również, co charakterystyczne dla terenów, na których spotyka się kilka żywiołów narodowych, pewien konflikt i rywalizacja nauczycieli niemieckich, czeskich i polskich na Śląsku Cieszyńskim. Czy to na płaszczyźnie języka wykładowego, seminariów nauczycielskich, osobnych konferencji nauczycielskich, czy też związany z obsadzaniem kierowniczych stanowisk w placówkach dydaktycznych. Jednak pomimo odmienności narodowej, co podkreśla sama Autorka, postulowano w środowisku poczucie wspólnoty zawodowej. Na uwagę zasługuje również wyszczególnienie pozycji kobiety jako nauczycielki na Śląsku Cieszyńskim. Marzena Bogus dochodzi do trafnych wniosków, zarysowując szczególnie ciężką drogę do zawodu kobiet, których potencjał pedagogiczny był lekceważony.

Autorka zadała sobie również trud opracowania dwunastu tabel opartych na bogatej bazie źródłowej, zawierających dane liczbowe i statystyczne, które wykorzystywała w głównej treści książki. Dobrym rozwiązaniem są także umieszczone na końcu pracy ilustracje i zdjęcia z epoki przedstawiające m.in. szkoły i nauczycieli na Śląsku Cieszyńskim.

Poza drobnymi błędami redakcyjnymi, jak np. błąd w spisie treści, w tytule drugiego rozdziału części drugiej: *Nauczyciele elementarni według statystyk z lat 1969—1918*, powinno być: *z lat 1869—1918*, jedna część pracy budzi wątpliwości. Chodzi mianowicie o *Postscriptum*, w którym zamiast zakończenia zawierającego wnioski z poszczególnych części książki Autorka postanowiła podjąć próbę, jak sama to ujęła, „lapidarnego porównania tego, co śląskocieszyńskie, z tożsamymi zagadnieniami ważnymi dla nauczycieli szkół elementarnych w najważniejszych regionach ziem polskich”, jakimi były Wielkie Księstwo Poznańskie, Galicja i Królestwo Polskie (s. 414). Rozległe zagadnienie Autorka postanowiła opisać w bardzo skrótowej formie na ostatnich stronach pracy, wydzielając interesującą ją problemy związane z wykonywaniem zawodu nauczyciela na ziemiach polskich. Spowodo-

wało to, że w ramach jednego problemu sytuacja np. w Królestwie Polskim została opisana zaledwie w krótkim akapicie. Taka narracja znacznie spłaszcza złożone uwarunkowania zawodu nauczyciela na omawianych przez Marzenę Bogus ziemiach. Dyskusyjne jest również wymienienie jedynie w treści *Postscriptum* nazwisk historyków, którzy zajmowali się poruszoną tematyką, bez przytoczenia, choćby w przypisach, tytułów ich prac. Zabrakło także szczegółowego porównania sytuacji nauczycieli ludowych ze Śląska Cieszyńskiego i Śląska Opawskiego. Należy zdecydowanie zaznaczyć, że tak złożona praca zasługuje na porządne zakończenie, które usystematyzowałoby wnioski z niej płynące.

Podsumowując, przedstawione krytyczne uwagi nie umniejszają wartości recenzowanej pracy Marzeny Bogus. Autorka, sama będąc dydaktykiem, z pasją i niezwykłym zrozumieniem opisała trudne uwarunkowania wykonywania zawodu nauczyciela szkół ludowych w XIX wieku i na początku XX stulecia na Śląsku Cieszyńskim. Wypełniła tym samym kolejną lukę w historiografii, stawiając również kolejny postulat badawczy, a mianowicie opracowania zagadnienia działalności społecznej, animatorskiej i szeroko pojmowanej pracy pozaszkolnej nauczycieli ludowych na Śląsku Cieszyńskim.